

EKOFEMİNİZM VE DUALİZM FİKRİ

Seçil Mine TÜRK*

ÖZ

Ekoloji ve feminizmin meydan okuyucu bir sentezi olarak ekofeminizm hiç kuşkusuz son otuz yılın en kayda değer ve önemli sosyal hareketlerinden biridir. Ekofeminizmin en genel haliyle ataerkil tahakküm biçimleri ile doğanın tahakküm altına alınma biçimleri arasındaki karmaşık ve kendine özgü bağlantılar üzerinde düşünen bir hareket ve teori olduğu ileri sürülebilir. Bu çalışma hala tartışılan ekofeminist harekette dualizm fikrinin yerini incelemeye çalışacaktır. Çalışmanın merkezi argümanı dualizm fikrinin eleştirisinin genel olarak ekofeminizmin kurucu bir unsuru olduğudur. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekofeminist araştırmacıların çalışmalarına atıfla kısaca ekofeminizmin temel ilkeleri açıklanacak, ikinci bölümde ise ekofeminist perspektifteki dualizm fikrinin eleştirisinin merkezi konumuna ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekofeminizm, Tahakküm, Hiyerarşi, Dualizm.

(Ecofeminism and the Idea of Dualism)

ABSTRACT

Ecofeminism as a challenging synthesis of ecology and feminism is undoubtedly one of the most significant and remarkable social movements of the last thirty years. One can assert that ecofeminism is both a theory and a movement that reflects upon the complex and specific connections between the forms of masculine domination and domination of nature. This study seeks to explicate the idea of dualism in ecofeminist movement that is still surrounded with controversy. The central argument of the study is that the critique of the idea of dualism is a constitutive aspect of ecofeminism in general. The paper is structured into two major sections. The first section of the paper will briefly explain the basic tenets of ecofeminism with particular references to the works of ecofeminist scholars, whereas the second part will attempt to shed light on the central position of the critique of the idea of dualism in ecofeminist perspective.

Keywords: Ecofeminism, Domination, Hierarchy, Dualism.

* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2017 Güz, sayı: 24, s. 377-392
ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com

Makalenin geliş tarihi: 29.07.2017
Makalenin kabul tarihi: 14.12.2017

Giriş

İnsan ve doğa arasındaki ilişki, bilim ve felsefenin uzun ve görkemli yolculuğunun temel meselelerinden biri olmuştur. Günümüzde farklı varyasyonlarıyla ekolojik düşüncenin sosyal teori içindeki konumu söz konusu ilişkinin merkezi konumunun bir başka uzantısı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte “insan-doğa problemiği”, Salleh’in de işaret ettiği gibi, gözüktüğünden de zorlu bir konum arz eder.¹ Bu problemiği derinleştiren unsurlardan biri insan ve doğa arasındaki ilişkinin belirli bir tarihsellik düzlemi üzerinden keskin bir karşıtlık ve ikilik temelinde kurgulanması olmuştur. İnsan ve doğa arasında inşa edilen söz konusu ikiliğin boyutları ve anlamı bilhassa ekoloji düşüncesinin evriminde eleştirel bir düşünsel mesainin konusu olmuştur.

Buradan hareketle bu çalışma ekofeminizm düşüncesinde dualizm fikrinin nasıl konumlandığına ve söz konusu fikrin önemine işaret etmeye çalışacaktır. Çalışmanın temel argümanı; dualizm fikrinin eleştirisinin ekofeminist perspektif için kurucu bir ortak nokta teşkil ettiği ve ekofeminizmin doğa ve kadın özgürleşimi arasında bağ kuran eğiliminin esasen bu kurucu nokta üzerine inşa edildiğidir. Bu çerçevede çalışmada önce ekofeminizme dair tanımlayıcı bir genel çerçeve çizilecek ardından ekofeminist perspektif içinde dualizm nosyonunun yeri tartışılacaktır.

378

Ekofeminizm: Temel Kabuller

Löwy’nin deyişiyle, “gezegeni tehdit eden, mevcut üretim ve tüketim tarzının sonuçları arasındaki tehlikelerin bilincine varmamızı sağlamak” temelinde somutlaşmış ekoloji düşüncesi² çeşitli varyasyonları ile hem bir eylem çerçevesi hem bir ideoloji hem bir teorik perspektif hem de bir toplumsal-politik program olarak görülebilir. Farklı ekolojik yaklaşımların temelinde “yeryüzünün daha geniş kısmında daha fazla insanın yaşıyor olması”ndan “yerel ve bölgesel ekolojilere verilen zarar”a uzanan bir dizi nedensellik³ ve bu nedensellik ağı üzerinden ekolojik sorunlara dair bir tahayyül geliştirme çabası vardır.

Bu çaba etrafında ortaya çıkmış bir eğilim olarak ekofeminizm; “doğa üzerindeki tahakküm ve bunun neticesi olarak ortaya çıkan ekolojik yıkımla, kadın üzerindeki ataerkil tahakküm arasında yakın bir ilişki olduğunu”

¹ Ariel Salleh, “Ecofeminism as Sociology”, *Capitalism Nature Socialism*, vol. 14, no. 1, 2003, s. 61.

² Michael Löwy, *Ekosozyalizm: Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif*, çev. H. T. Abadan, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 24.

³ John Bellamy Foster, *Marksist Ekoloji*, çev. B. Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 42.

savunan, 1970'lerle birlikte ortaya çıkmış, liberal, kültürel, sosyal ve sosyalist gibi kimi varyasyonları bünyesinde barındıran bir düşünsel akımdır.⁴ Ekofeminizm kavramı Fransız feminist Françoise d'Eaubonne tarafından 1974 yılında dolaşıma sokulmuş ve Rosemary Radford Ruether, Susan Griffin, Carolyn Merchant, Mary Daly gibi isimlerin çalışmaları ile geliştirilmiştir.⁵ Ekofeminizm; feminizmin erkek egemenliğini mümkün kılan dinamikleri anlama ve açıklama çabası⁶ ile ekolojik hareketin doğanın tahakküm altına alınmasına yol açan dinamikler üzerinde düşünmek gayretinin örtüştüğü bir uğrağa işaret eder.

Ekofeminizmin ortaya çıktığı dönemin 1970'li yıllara tekabül etmesi tesadüf değildir. Zira bu yıllar, Wallerstein'in altını çizdiği üzere, "daha önce göz ardı edilen grupların (kadınların, azınlıkların ve toplumun hakim eğilimlerinin dışında kalan sosyal grupların) akademiye dahil olma talepleri" ve bu doğrultuda "disiplinler arası yeni çalışma programlarının oluşturulması" eğilimi ile örtüşür.⁷ Bu bağlamda "daha çok aktivistlerin

⁴ Hakan Olgun, "Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkil Tahakküm", *Yeşil ve Siyaset: Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar* (ed. O. İmga ve H. Olgun) içinde, Liberte Yayınları, Ankara, 2017, s. 388, 398-408. Bu mevcut tasniflere ragmen Stephens ekofeminist düşüncenin iki ana ekole ayrılabilceğini ileri sürer. Buna göre bir yanda doğa ekofeministleri, diğer yanda ise kültürel ekofeministler vardır. Mary Daly, Susan Griffin ya da Starhawk gibi temsilcileri olan doğa ekofeministleri kadınların doğa ve ekolojik süreçlerle erkeklere nazaran daha uyumlu bir ilişki içinde olduğunu savunurlar. Zira onlara göre "(a) Kadın ve doğa arasında kadınların üreme ve besleyip büyüme becerilerinden kaynaklanan özel bir bağ vardır. (b) Kadınlar da doğanın diğer unsurları gibi patriarşik toplumlarda baskı altındadır." Val Plumwood gibi isimlerin de dahil edilebileceği kültürel feministler ise bu türden özcü bir doğa-kadın ilişkisine eleştirel bakarlar ve "toplumsal olarak inşa edilmiş dualizmlerin" izini sürerler. Bkz. Anne Stephens, *Ecofeminism and Systems Thinking*, Routledge, New York, 2013, ss. 6-7. Bu türden bir ayrımı anımsatan bir biçimde Biehl de bazı ekofeministlerin "kadının doğa ile olan özdeşleştirilmesini ontolojik bir gerçek olarak göklere çıkardığını", diğer bazı ekofeministlerin ise bu türden "biyolojikleştirilmeler"e karşı çıktığını kaydeder. Biehl ayrıca bu eleştirel grubun içinde belirli bir grubun tüm eleştirilliklerine ragmen--"bir hareket inşa etmek için"--karşı çıktıkları kadın-doğa özdeşliğine dayanan pozisyonun "kadın-doğa" gibi temel bazı metaforlarını kullandığını ve "yaydığı"ni da iddia eder. Bkz. Janet Biehl, *Rethinking Ecofeminist Politics*, South End Press, Boston, 1991, ss. 3-4.

⁵ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, çev. A. Bora vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 386, 388. Kavramın gelişim çizgisine ve farklı ekofeminist "ayırım"lara dair ayrıca bkz. Oya Beklân Çetin, "Ekofeminizm: Kadın Doğa İlişkisi ve Ataerkillik", *Sosyoekonomi*, cilt 1, sayı 1, 2005, ss. 63-70.

⁶ Bu konudaki feminist yaklaşımların çeşitliliğine dikkat çeken bir çalışma için bkz. Lynne Segal, *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler*, çev. V. Ersoy, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 92.

⁷ Immanuel Wallerstein, *Bilginin Belirsizlikleri*, çev. B. Alataş, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 29. Ekofeminist teorisinin 1970 ve 1980'li yıllarda doğayla ilgili olarak yürütülen radikal ve kültürel feminist tartışmalardan hareketle şekillendiğine yönelik bir değerlendirme için bkz. Catriona Sandilands, *The Good-Natured Feminist*:

çabalarıyla şekillendiği”⁸ söylenebilecek olan ekofeminizm “hem eylemci mücadeleye hem de kadınların ezilmesi ile doğanın tahakküm altına alınması arasındaki bağlantıların kuramsallaştırılmasına büyük katkılarda bulunmuştur.”⁹

Bu zeminden hareketle bakıldığında, ekofeminizmin temel karakteristiği “doğanın ezilmesi, talan edilmesi ile kadınların ezilip sömürülmeleri arasında küçümsenmeyecek bir ilişkinin var olduğu” kabulüdür.¹⁰ Bir başka deyişle, “ekofeminist teorinin temel ilkesi, kadınların egemenlik altına alınmalarıyla doğanın egemenlik altına alınmasının bir bütün oluşturduğudur.”¹¹

Ekofeminist perspektif üzerinde düşünsel bir mesai harcayan Karen Warren gibi isimler, bu bütünün sınırlarını kadınlara ek olarak “beyaz ırktan olmayanlar, çocuklar ve yoksullar” a uzanan bir çizgide ele alır ve hem doğada hem toplumsal hayatta tahakküm altına alınan bu farklı düzlemlerdeki ögeleri “Ötekiler” (“insanın ve yeryüzünün ötekileri”) olarak adlandırır.¹² Bu ötekileştirme dinamiği özü itibarıyla çok boyutlu bir sürecin ürünüdür. Bazı ekofeminist figürler için bu sürece damgasını vuran ve hem kadını hem doğayı tahakküm altına almanın bir aracı olarak şiddet pratiklerini mümkün kılan asıl etken, patriarşinin işleyiş mantığıdır. Örneğin Vandana Shiva’ya göre, “ekolojik krizde semptomlaşan doğaya yönelik şiddet ile kadınların tabi kılınıp sömürülmesinde semptomlaşan kadına yönelik şiddet, dişil ilkenin tabi kılınmasından kaynaklanır.”¹³

Bu hat üzerinden bakıldığında ekofeminizmin genel tanımlarından biri, onu “gezegenin varkalması” hedefi temelinde “tahakküm biçimlerine

Ecofeminism and The Quest For Democracy, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999, s. 5.

⁸ Greta Gaard, “New Directions for Ecofeminism: Toward a More Feminist Ecocriticism”, *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, vol. 17, no. 4, 2010, s. 648.

⁹ Val Plumwood, *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, çev. B. Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 9.

¹⁰ Günseli Tamkoç, “Ekofeminizmin Amaçları”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı 4, 1996, s. 77. Ayrıca bkz. Françoise d’Eaubonne, “What Could An Ecofeminist Society Be?”, *Ethics and the Environment*, vol. 4, no. 2, 1999, s. 179; Elizabeth Carlassare, “Socialist and Cultural Ecofeminism: Allies in Resistance”, *Ethics and the Environment*, Vol. 5, No. 1, 2000, s. 90; Jytte Nhanenge, *Ecofeminism: Towards Integrating The Concerns of Women, Poor People and Nature Into Deveopment*, University Press of America, Lanham, 2011, s. xxvii ve Carol J. Adams, “Ekofeminizm ve Hayvan Yeme”, *Birikim*, sayı 57-58, Ocak- Şubat 1994, s. 94.

¹¹ Josephine Donovan, a.g.e, s. 389.

¹² Karen J. Warren, *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective On What It Is and Why It Matters*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2000, s. 1

¹³ Vandana Shiva, *İnadına Canlı: Kadınlar, Ekoloji ve Hayatta Kalma*, çev. E. Ayhan, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 43.

direnen” bir “toplumsal hareket” ve “teorik bir müdahale” olarak niteler.¹⁴ “Tahakküm biçimlerinin yaygın bir biçimde reddi”¹⁵ doğrultusunda ekofeministler, “insan/doğa düalizmini ekoloji karşıtı inanç ve pratiklerin temeli olarak gören” derin ekolojistlerin aksine söz konusu inanç ve pratikleri “erkek/kadın düalizmi”ne bağlarlar.¹⁶

Tabii daha önce de işaret edildiği üzere tek bir ekofeminizm olduğunu söylemek de bu türden tanımlama girişimleri özelinde hiç şüphesiz yanıltıcı olacaktır.¹⁷ Ekofeminist hareketler toplumsal değişimden kapitalizme, emperyalizmden patriarşiye uzanan temel konularda farklı perspektifler geliştirmişlerdir.¹⁸ Bununla birlikte Carlassare’nin “sınıflandırma belası” (taxonomic trouble) kavramı ekseninde düşünüldüğünde ekofeminist eğilimlerin her zaman –özellikle de uygulamada- net çizgilerle birbirinden ayrıldığını iddia edebilmek bir hayli zordur.¹⁹

Bu nedenle söz konusu çalışma temelinde farklı ekofeminizmleri ortaklaştıran bir tema olarak düalizm sorununa işaret edilirken, Plumwood’un çizdiği çerçeveden hareketle, ekofeminizmler arasındaki temel bir ortaklık olarak “Batı’da olumsuz bir kültürel değer yüklenen ve kadınların değersizleştirilip ezilmesinin başlıca temelini oluşturan kadın-doğa bağlantısına olumlu bir değer yüklemek”²⁰ varsayımından hareket edilecektir. Bu varsayımın temellerine bakmak ise kuşkusuz ekofeminizm içinde düalizm fikrinin hangi görünlere sahip olduğunu ve nasıl konumlandırıldığını düşünmeyi gerektirecektir.

Ekofeminizm ve Dualizmleri Konumlandırmak

Garrard’ın deyişiyle, “dünyanın birbirine karşıt iki terimle açıklanması”²¹ olarak dualizm, ekofeminizmin merkezi tartışma

¹⁴ Elizabeth Carlassare, a.g.e, s. 89

¹⁵ James P. Sterba, “On the Possibility of Grounding a Defense of Ecofeminist Philosophy”, *Ethics and the Environment*, Vol. 7, No. 2, 2002, s. 37.

¹⁶ Greg Garrard, *Ekoeleştirir: Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*, çev. E. Genç, Kolektif Kitap, İstanbul, 2016, s. 45.

¹⁷ Josephine Donovan, a.g.e, s. 392.

¹⁸ Elizabeth Carlassare, a.g.e, s. 89.

¹⁹ Elizabeth Carlassare, a.g.e, s. 91.

²⁰ Val Plumwood, a.g.e, s. 18.

²¹ Greg Garrard, a.g.e, s. 274. Hemen bu noktada söz konusu çalışmanın dualizm kavramına ekofeminizmin esas aldığı genel hali ile yaklaştığını ve burada yapılan tartışmanın kavramın uzun tarihindeki farklı boyutlarına bakmak gibi bir amacı içermediğini belirtmeliyiz. Zira Wood’un da zikrettiği üzere, dualizm, metafizik ve epistemoloji alanlarında farklı biçimleriyle kurgulanmış, Platonik dualizmden Leibnizyen veya Kantçı dualizme uzanan bir hatta farklı görünümler kazanmış bir

konularından biridir. Aslında “gerçekliğin iki ayrı parçadan oluştuğu”²² görüşüne dayandırılabilir, evrene “iki temel varlık, tür ya da nitelik” üzerinden bakmak çabası özelinde düşünülebilir²³ yahut “birbirine indirgenemeyecek iki temel mevcudiyetin esas alınması”²⁴ veya “temelinde radikal bir biçimde ayrı iki kavram ya da ilkenin bulunduğu teori”²⁵ olarak genelleştirilebilecek dualizm meselesi özelinde somutlaşan bu husus, büyük ölçüde feminizmin doğuş ve gelişim öyküsü için de geçerlidir. Nitekim “feminizm, daha en başından itibaren, Platon ve Aristoteles’in damgasını vurduğu antik çağ dualizminden günümüzde Freud ve Lacan’a kadar uzanan ve kadın ile doğayı özdeşleştirerek bunları erkeğin yarattığı uygarlığın düşmanı gibi gören çok köklü bir gelenekle baş etmek zorunda kal(mıştır).”²⁶

Bu minvalde feminizmin kurucu figürlerinden biri olan Mary Wollstonecraft’ın *Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi*’nde (1792) kadınları “aptal cins” olarak gören ve onların “yumuşak, evcil hayvanlar” olarak düşünülmesini öneren hâkim erkek bakışının eleştirisini sunarken “erkekler, kadınların neredeyse akıl sahibi yaratıklar olmaktan dahi çıkmasını sağlayarak, konumlarını olduğundan da aşağı çekmişlerdir”²⁷ değerlendirmesini yapmış olması dikkate değerdir.

Burada işaret edilen erkek egemen bakışın tarihi aslında bir hayli eskidir. Sözelimi Aristoteles *Politika*’da (M. Ö. 350) efendi ve köle, kadın ve erkek kategorilerini ele alırken köleyi “mülkiyet konusu olarak eyleme yarayan şeylerden biri, birçok araçlar değerinde bir araç” olarak görür; efendinin konumunu bu aracın etkin kullanımı üzerinden şekillendirir, erkek ve kadın kategorilerinden bahsederken ise erkeğin doğası gereği “üstün,” kadının ise “aşağı ve uyruk” olduğunu iddia ederek “erkeğin

kavramdır. Bkz. Ledger Wood, “Dualism”, *Dictionary of Philosophy* (ed. D. D. Runes) içinde, Littlefield Adams Quality Paperback, Maryland, 1983, s. 100.

²² Richard A. Watson, “Dualism”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (ed. R. Audi) içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 244.

²³ A. R. Lacey, “Dualism”, *A Dictionary of Philosophy* içinde, Routledge, London, 1996, s. 89.

²⁴ Nicholas Bunnin & Jiyuan Yu, “Dualism”, *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, s. 193.

²⁵ Thomas Mautner, “Dualism”, *The Penguin Dictionary of Philosophy*, Penguin Books, London, 2005, s. 170.

²⁶ Fatmagül Bertkay, “Ekofeminizm Ya Da Yüreğin İyimserliği”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı 4, 1996, s. 74.

²⁷ Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi*, çev. D. Hakyemez, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 13, 30, 53.

yönetmeye dışıdan daha yetenekli olduğunu” savunur ve “erkekle kadın arasındaki üstünlük-aşağılık ilişkisinin sürekli olduğuna” işaret eder.²⁸

Aristoteles’ten başlatılabilecek bu tarihsel çizgiye yakından bakıldığında ekofeminizmin farklı biçimleriyle birlikte sunduğu şeyin aslında patriarşi temelli bir mekanikçi felsefe eleştirisi olduğu savunulabilir. Westfall’ın deyişiyle, mekanikçi felsefe ya da mekanikçi doğa felsefesi, ortaya çıkışında Descartes’in (1596-1650) belirleyici bir etkiye sahip olduğu bir temayül olarak on yedinci yüzyılda somutlaşmış ve Descartes’in dualizm temelli düşünsel modeli ile “Rönesans natüralizmine karşı bir tepki oluşmasını sağlayarak” doğa bilimlerinin “madde dünyası”na odaklanmasına yol açmıştır.²⁹ Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki burada sorun; sadece madde dünyasına odaklanmak ya da o dünyayı bir tür kurucu nokta olarak kabul etmek değildir. Dualizm tartışması açısından kritik bir önemi haiz bir biçimde asıl mesele maddi ve tinsel olan arasında bir tür kapanması imkansız mesafe inşa edilmesidir.

Gribbin’in altını çizdiği üzere, “düşünüşünde mistik kuvvetlerden en ufak bir iz kalmayacak biçimde sıyrılan ve hem üzerinde yaşadığımız dünyanın hem de bu dünyaya yerleşmiş maddi canlıların deney ve gözlemlerle tespit edilebileceğimiz yasalara uyan temel fiziksel varlıklar olarak anlaşılabilirliği konusunda ısrar eden”³⁰ Descartes’in düşünen şey ile uzamlı şeyi, yani Res Cogitans ile Res Extensa’yı birbirine zıtlıkları üzerinden düşünen tavrı düşünce ve madde, ruh ve beden arasında daha sonra derinleştirilecek bir dizi karşıtlığın kapısını aralamış ve bu haliyle “modern bilimin fiziksel doğası”nın vücuda gelmesine katkıda bulunmuştur.³¹

Descartes’in tarihsel gelişim süreci içinde modernitenin farklı safhalarına eklenerek daha belirgin ve sistematik bir hal alacak bir kesinlik, dualizm ve hiyerarşi örüntüsüne işaret eden yaklaşımının izleri; düşünürün *Metod Üzerine Konuşma*’sında (1637) da görülür. Hall’in zikrettiği üzere, “dualizmin en çarpıcı ve etkin örneği olarak düşünen şey ve uzamlı şey arasındaki ayrımı” sunan Descartes³² bu metin özelinde kendisi için çizdiği çerçeve içinde “apaçık bilinmeyen hiçbir şeyi doğru kabul

²⁸ Aristoteles. *Politika*, çev. M. Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 11-13, 26.

²⁹ Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, çev. İ. H. Duru, Tübitak, Ankara, 2004, s. 35.

³⁰ John Gribbin, *Bilim Tarihi*, çev. B. Gönülşen, Alfa, İstanbul, 2014, s. 132.

³¹ Richard S. Westfall, a.g.e, s. 35-36. Cottingham’a göre dualizm, “doğaları kökten bir biçimde karşıt olan iki ayırık tözün, zihnin (veya ‘düşünen töz’ün) ve bedenin (veya ‘uzamsal töz’ün) olduğuna dair Descartesçi düşünceye verilen standart bir etikettir.” Bkz. John Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, çev. B. Gözkan vd., Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 118.

³² Roland Hall, “Dualism”, *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy and Philosophers* (ed. J. O. Urmson) içinde, Hawthorn Books, Inc., New York, 1960, s. 115.

etmemek,” “incelenen güçlükleri bölümlere ayırmak,” “en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı basamak basamak bir merdivenden çıkar gibi, azar azar en mürekkeplerinin bilgisine kadar yükselmek için, hatta tabiatları gereğince birbiri ardınca sıralanmayan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu farz ederek, düşünceleri bir sıraya göre yürütmek”³³ gibi kuralların mevcut olduğunu vurgular.

Descartes’ın büyük bir dikkatle belirlediği bu yol haritası yüzyıllar sonra postmoderniteden çokkültürlülüğe uzanan bir hat üzerinden çeşitli eleştirilere konu olacaktır. Tam da bu minvalde ekofeminizmin kurucu varsayımlarından birinin, doğanın ve kadının tahakküm altına alınma sürecini tarihsel bir dualizm inşasının uzantısı olarak görmek olduğu iddia edilebilir. Bu noktada ekofeminist perspektif, Kartezyen dünya görüşüne yahut modern bilim paradigmasına eleştirel yaklaşmak eğilimindedir. Örneğin Shiva “indirgemeci veya mekanik bir paradigma olarak hakim modern bilim”i, “Batılı erkeğe ait” bir “patriyarkal proje” olarak ele alır. Bu proje bağlamında doğanın “giderek tecavüz edilesi bir kadın olarak görülmeye başladığı”ni iddia ederek kadının ve doğanın erkeğe boyun eğme sürecinin meşrulaştırıldığını savunur.³⁴ Sturgeon da ekofeminist teorinin “Batı biliminin ve ideolojisinin kalbinde yer alan kültür/doğa (şeklindeki) hiyerarşik dualizmin eleştirisi” ile olan hayati bağına değinir.³⁵ Chakraborty ise “Avrupa bağlamında aklın ve zihnin erkekle, duyu ve bedenle ise kadınla özdeşleştirildiği”ne dikkat çekerek söz konusu eğilimin kolonyalizm ekseninde yansımaları olduğunu, bu bağlamda sömürgecinin akıl ve zihin, sömürülünenin ise duyu ve bedenle ilişkilendirildiği”ni ileri sürer.³⁶

Bir yandan ekolojinin çevrecilikten farklı olarak³⁷, indirgemeciliği reddeden bütünsel bakış açısı, diğer yandan feminizmin kurucu

³³ Descartes, *Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Aramak İçin Metod Üzerine Konuşma*, çev. M. Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, ss. 20-21. Descartes’ın dualist yaklaşımına dair bir başka örnek olarak *Ruhun İhtirasları*’na (1649) da bakılabilir. Descartes burada akıl ve beden arasındaki karşılığını konumlandırırken “Bizde aklımıza aykırı ne görülürse, hepsini vücuda yüklemek gerekir” değerlendirmesini yapar. Bkz. Descartes, *Ruhun İhtirasları*, çev. M. Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 41.

³⁴ Vandana Shiva, a.g.e, s. 56, 59-60.

³⁵ Noël Sturgeon, *Ecofeminist Natures: Race, Gender, Feminist Theory and Political Action*, Routledge, London, 2016, s. 114.

³⁶ Roma Chakraborty, “The Deep Ecology/Ecofeminism Debate: An Enquiry into Environmental Ethics”, *Journal of Indian Council of Philosophical Research*, vol. 32, no. 1, 2015, s. 128.

³⁷ Zikredilen farklılık söz konusu çalışmanın asli konusunu oluşturmasa da burada kısaca şu söylenebilir: Çevrecilik, bir paradigma olarak modernitenin rasyonel insan tahayyülüne ve onun araçsal aklına yaptığı vurguyu esas alır. Bu yaklaşım çevrenin korunmasını salt insan faydası temelinde ele alır ve sistematik ve kapsamlı bir doğa

kavramlarından biri olarak toplumsal cinsiyeti (gender) cinsiyet (sex) kavramı karşısında konumlandırmak çabasının bizatihi bir “biyolojik determinizmin reddi”³⁸ anlamına gelmesi; ekofeminist perspektifin, mekanik-determinist bir zeminde geliştirilen tarihsel dualizm anlayışına eleştirisini mümkün kılan bir dinamik yaratır.

Söz konusu dinamiğin işleyişi üzerinde düşünen Val Plumwood’un da vurguladığı üzere, “hem günümüzün hem de geçmişin baskı biçimleri Batı kültüründe izlerini bir ikicilikler ağı şeklinde bırakmıştır ve baskı biçimleri arasındaki bağlantının esas temelini oluşturan da ikiciliğin mantıksal yapısıdır” ve buna ilaveten, çevre krizinin altında yatan asli etmenlerden biri de Batı kültürünün insan ve doğa arasında kurguladığı dualistik ilişkidir.³⁹

Anlaşılabilirliği üzere, “hiyerarşik ve dualist düşünce, ekofeministlerin özellikle hedef aldıkları ‘eril dünya görüşü’nün bir boyutudur” ve bu doğrultuda ekofeminizmin asli hedeflerinden biri “insanlar ve doğa arasında Batı biliminin ikilikçi, nesneleştirici özellikleri ortadan kaldıran bir ilişki üzerine düşünmenin yeni yollarını oluşturmaktır.”⁴⁰ Warren’ın da vurguladığı üzere, ekofeminist felsefenin temel yönelimlerinden biri kültür ve doğa arasında kurulan dualizmi sorgulamak doğrultusunda somutlaşır ve bu minvalde ekofeminist felsefe “hem rasyonel hem ekolojik benlik” tasavvurunun biraradalığına, bir başka

nosyonundan çok salt insan-odaklı bir çevre tasavvuruna yasanır. Ekoloji ise tarihsel gelişim süreci içinde çevrecilikten çok daha kapsayıcı ve farklı varyasyonları olan bir toplumsal hareketin adı olmuştur ve dayandığı kabuller çevrecilikten keskin bir biçimde ayrılır. Bu minvalde ekoloji düşüncesi, çevreciliğin fayda temelli ve rasyonalite merkezli yaklaşımına karşı doğayı salt bir “korunacak-nesne” olarak değerlendirmenin sorunlarına dikkat çeken bütüncül ve tarihsel bir insan-doğa ilişkisi analizine odaklanır. Dobson’ı izleyerek söyleyecek olursak çevrecilik çevreye dair sorunların “üretimin ve tüketimin mevcut değerleri ya da kalıplarında temel dönüşümler olmaksızın çözülebileceğinden emin” bir görünüm arz ederken; ekoloji fikri “sürdürülebilir ve tatmin edici bir varoluşun hem insan dışındaki doğal dünya ile ilişkilerimizde ve hem de toplumsal ve politik yaşam biçimimizde köktenci değişiklikleri bir önkoşul olarak gerektirdiği”ne vurgu yapar. Bkz. Andrew Dobson, *Ekolojizm*, çev. C. Yücel, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 21-22. Bu hat üzerinden “yeşil politika” da, Wall’ın deyişiyle, salt “çevresel kaygıların ötesine geçen” gündemiyle “eko-merkezci” bir yaklaşıma ve “bütüncül” bir bakış açısına sahiptir. Bkz. Derek Wall, *Yeşil Politika*, çev. İ. U. Kelso, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 37, 59, 63.

³⁸ Joan W. Scott, *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, çev. A. T. Kılıç, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007, s. 3. Ayrıca bkz. Lynne Segal, a.g.e, s. 98.

³⁹ Val Plumwood, a.g.e, s. 10-11.

⁴⁰ Josephine Donovan, a.g.e, s. 390.

deyişle, kültür ve doğanın özne açısından temsil ettiği biraradalığa işaret etmek ister.⁴¹

Bu bağlamda ekofeminist perspektif “ekolojik sorunların toplumsal ve kültürel sorunlar olduğu”nu savunur ve bunu yaparken toplumsal cinsiyet kategorileri arasında eşitlikçi bir yaklaşımın “ekolojik olarak sağlıklı bir toplum” idealine de hizmet edeceğine inanır.⁴² Ekofeminizmin “karmaşık ve iç içe geçmiş tahakküm sistemleri”ne yönelik bakışı bu sistemlerin bir dizi dualizm ve bu dualizmlere dayanan hiyerarşiler üzerinden işlediğine dikkat çekmek ister⁴³ ve ekofeminist perspektif bu çaba üzerinden öncelikle bir dualizm eleştirisi olarak kendisini gösterir.

Bir dualizm eleştirisi üzerinden şekillenen ekofeminizm, Warren’in deyişle, “izmlerin tahakkümü”ne karşı konumlandırır kendini ve cinsiyetçilikten (sexism) ırkçılığa (racism) uzanan bir çizgide bir “tahakküm mantığı” tarafından gerekçelendirilmiş pratiklerin doğayı ve kadınları boyunduruk altına alma sürecinde somutlaşan “olumsal bağlantılar”ın izini sürer.⁴⁴ Ancak burada ekofeminizmin Plumwood gibi temsilcilerinin; söz konusu olumsal bağlantıları salt bir eril kategoriye değil, bu bağlantıları mümkün kılan “sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyete dayalı tahakküm bağlamında oluşturulmuş olan ‘Efendi’nin çok yönlü, karmaşık kimliği”ne dayandırdıklarını da özellikle belirtmek gerekmektedir.⁴⁵

Bu noktada ekofeminizmin dualizm eleştirisi aynı zamanda bir hiyerarşi eleştirisidir. Belirtildiği üzere genelde “Batı düşüncesinin dualizmler tarafından tanımlanmış hiyerarşik sistemler” inşa ettiği ve bu insanın bizatihi “ihtiyaçtan çok kâr odaklı bir ekonomik sistem tarafından takviye edilmiş olduğu”⁴⁶ kabulü ekofeminizmin temel varsayımlarından biridir. Nitekim Shiva da “Aydınlanma çağıının ürünü olan cinsiyetli eşitsizlik kategorileri”nin; “erkeğin kadın ve doğa üzerindeki tahakkümünü öngören ikiliklere dayalı eril bir ontoloji” olarak somutlaştığını ve bu temeldeki ontolojik dualizmin “epistemolojik açıdan bir indirgemeciliğe” yol açtığını savunur.⁴⁷ Plumwood’a göre de Batı merkezli Kartezyen düşünce bir dizi

⁴¹ Karen J. Warren, *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective On What It Is and Why It Matters*, s. 157.

⁴² Elizabeth Carlassare, a.g.e, s. 90.

⁴³ Chris Cuomo, “On Ecofeminist Philosophy”, *Ethics and the Environment*, Vol. 7, No. 2, 2002, ss. 5-6

⁴⁴ Karen J. Warren, “Response to My Critics”, *Ethics and the Environment*, Vol. 7, No. 2, 2002, ss. 39-40.

⁴⁵ Val Plumwood, a.g.e, s. 14.

⁴⁶ Gwyn Kirk, “Ecofeminism and Environmental Justice: Bridges across Gender, Race, and Class”, *Frontiers: A Journal of Women Studies*, Vol. 18, No. 2, 1997, s. 6.

⁴⁷ Vandana Shiva, a.g.e, s. 91, 315.

dualizm üzerinden "doğayı ona etik bir yaklaşımı mümkün kılacak yönelimsellikten ve zihinsel özelliklerden sıyırmıştır."⁴⁸

Dualizm sorununu "mevcut farklılıklar üzerinden tahakküm üreten"⁴⁹ bir dinamik olarak merkezileştiren ve onu bir hiyerarşi eleştirisine eklemleyen ekofeminist perspektifin, bu eğilimi ile Murray Bookchin'ci bir toplumsal ekoloji modeli ile de yakınlaştığı ileri sürülebilir. Bookchin'in toplumsal ekoloji modelinin zihin ve beden ayrımını reddeden, dolayısıyla "toplumun da doğadan ayırlamayacağı"nı ileri süren, bir "hiyerarşi ve tahakküm eleştirisi"ne dayanan, bir "katılım felsefesi" olarak somutlaşan, mekanik bir dualizme tarihsel tahakküm biçimlerine sağladığı meşruiyet çerçevesi nedeniyle karşı çıkan yapısı düşünüldüğünde⁵⁰ ekofeminist perspektif ile sözü edilen bu yaklaşım daha berrak ve anlaşılır bir hal alır.

Yine Bookchin'in "Batı düşüncesinin en değişmez fikirlerinden birinin, doğanın acımasız bir zorunluluk bölgesi, amansız bir yasaya uygunluk ve yükümlülük alanı olduğu nosyonu" üzerinden şekillendiğine yönelik iddiası, "doğa ve toplum, biyolojik olan ve kültürel olan" arasında inşa edilmiş dualizmlere şüpheli bakışı ve dualizmlerin aynı zamanda bir "indirgemecilik" potansiyeli taşıdığına dair uyarısı⁵¹ bu yakınlığı düşünmek için elverişli bir zemin sunar.

Ekofeminist perspektifte olduğu gibi, Bookchin'de de ekoloji fikri çok boyutlu siyasal ve toplumsal dinamikler ile iç içe düşünülür ve bir tarihsellik vurgusu ile ele alınır. Örneğin Bookchin "kentleşmenin, modern dünyanın uğradığı tarihi ekolojik bozulmanın bir simgesi ve gerçeği olarak ele alınabileceğini" savunurken onun "evrimsel saatin tersine çevrilip organik nitelikteki insani ve yaşamsal ilişkilerin sentetik ilişkilere dönüşmesininin (bir) simgesi" olduğunu da vurgular.⁵² Dolayısıyla Bookchin'in yaklaşımında "çok geniş kapsamlı bir ekolojik olgu"⁵³ olarak kentleşme gibi karmaşık tarihsel süreçlerin gelişiminin de kültür ve doğa başta olmak üzere bir dizi dualizm üzerinden ilerlediğine işaret edilir.

Bu minvalde Plumwood'un "erkekler ile kültür, kadınlar ile doğa arasında bağ kuran egemen ve kadim gelenekler" temelinde doğa-kadın bağlantısının hem bir özcülük hem de bir araçsallık taşıdığı yönündeki uyarısı; bu bağlantıyı mümkün kılan dualizmlere yönelik hoşnutsuz bakışı, bu ikiliklerin aslında bir dizi "çoklu dışlama" yarattığına yönelik hatırlatması, "akıl ile doğa" arasındaki fay hattının Batı kültüründeki diğer

⁴⁸ Val Plumwood, a.g.e, s. 14.

⁴⁹ Jytte Nhanenge, a.g.e, s. 114.

⁵⁰ Murray Bookchin, *Modern Kriz*, çev. A. Yılmaz, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 19, 25-26, 46-47.

⁵¹ Murray Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine*, çev. R. G. Ögdül, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 87, 102, 119.

⁵² Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, çev. B. Özyalçın, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 343.

⁵³ Murray Bookchin, A.g.e, s. 11.

ayrımalar için sahip olduğu belirleyici potansiyelin altını çizmesi, işaret edilen dualistik dinamiğin tahakküm ilişkisi temelinde “inkâr, radikal dışlama, kendine katma, nesneleştirme, homojenleştirme” gibi tanımlayıcı özelliklere sahip olduğu yönündeki iddiası⁵⁴, Bookchin’in toplumsal ekoloji modelinin inşa edildiği mantığı ile temel bazı ortaklıkları derinleştirme imkanına işaret eder. Zira Bookchin’in ekolojik düşüncesinde de esas vurgu “fetişleştirilmiş bir ilerleme fikrine dayalı uygarlık anlayışının reddiyesi”⁵⁵ üzerinedir. Bu vurgu eşzamanlı olarak Bookchin’ci çizginin yaptığı “insanlığın doğayı sömürmesi ve hükmü altına almaya çalışması yanında, kendi türü üzerinde de hiyerarşik bir sömürü ve tahakküm düzeni oluşturduğu”⁵⁶ hatırlatmasından bağımsız düşünülmez. Gerçekten de Bookchin’in toplumsal ekolojik perspekti özelinde değerlendirildiğinde “toplumsal ve kültürel bir kavram olan hiyerarşi ve tahakkümün, insani olmayan doğaya, yani ‘birinci ya da ilk doğaya’ dayatılması söz konusudur.”⁵⁷

Tüm bu tartışmadan hareketle tarihsel bir hiyerarşi pratiğini bünyesinde barındıran dualizm fikrinin aynı zamanda bir özcülük sorunu olarak düşünülmesinin ekoloji ve feminizmin kesişimine işaret eden bir moment yarattığı ifade edilebilir. Zira bilindiği üzere özcülük, “feminist felsefenin en canlı tartışma alanlarından biri olarak”, temelde belirli bir “biyolojik belirlemcilik” ve “evrensellik iddiası”na ek olarak bir tür “tek anlamlılık” ve “ortaklaştırma” girişimine de işaret eder.⁵⁸ Bununla birlikte, bu tür bir dualizm eleştirisinin ekofeminist perspektifin içinde hâlâ güçlü bir damar olarak doğayı kadın olarak düşünmek ya da doğa-kadın özdeşliğini bilhassa vurgulamak eğilimi özelinde bir başka özcülüğe kapı açma riskinin halen mevcut olduğunu⁵⁹ da kaydetmek gerekir.

Sonuç

Bu çalışma ekofeminizmin; doğa ve kültür, kadın ve erkek arasında tarihsel olarak inşa edilen mesafenin ve çizilen sınırların bir muhasebesi üzerinden şekillendiğini göstermek istedi. Çalışmanın sınırları farklı

⁵⁴ Val Plumwood, a.g.e, ss. 34-35, 37, 61, 64, 67, 70-80, 264.

⁵⁵ H. Bahadır Türk, “Murray Bookchin’in Siyasal Düşüncesinde Rousseau’nun İzleri”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı 22, Güz 2016, s. 153.

⁵⁶ Mehmet Ali Çelik ve Ali Ekber Gülersoy, “Kaos Ortamında (Çağında) Mekân- İnsan Etkileşimine Bütüncül Bir Bakış: Ekolojik Toplum Paradigması”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı 22, Güz 2016, ss. 166-167.

⁵⁷ Seyit Coşkun, “Çevre Sorununa Radikal Bir Çözüm Önerisi Olarak Eko-Anarşizm”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, sayı 15, Güz 2010, s. 104.

⁵⁸ Alison Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, çev. Y. Cingöz ve B. Tanrıseven, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 209-210.

⁵⁹ Ivone Gebara, “Ecofeminism: An Ethics of Life”, *Ecofeminism and Globalization: Exploring Culture, Contest and Religion* (ed. H. Eaton & L. A. Lorentzen), Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2003, s. 168.

ekofeminizm yorumlarının kapsamlı bir değerlendirmesine izin vermese de genel bir ekofeminist perspektif tartışması yürütüldü ve bu tartışma üzerinden dualizm fikrinin eleştirisinin, ekofeminizmin şekillenmesinde kurucu bir rolü olduğu vurgulandı. Bu ana argüman etrafında söz konusu çalışma temel olarak (a) Dualizm fikrinin eleştirisinin hem feminizm hem ekoloji için kritik bir konum arz ettiğini ve dolayısıyla bir sentez olarak ekofeminizme onu oluşturan bu iki düşünsel akım üzerinden eş zamanlı olarak eklemlediğini, (b) Farklı ekofeminist yorumlara rağmen dualizm fikrinin eleştirisinin, ekofeminist hareket içindeki kutupları birleştiren ortaklaştırıcı bir düşünsel çizgiye işaret ettiğini, (c) Dualizm fikrinin ekofeminizm için aynı zamanda bir tahakküm, hiyerarşi ve özcülük eleştirisine de imkan verdiği için anlamlı ve önemli olduğunu ileri sürdü.

André Gorz "insanın doğayla uzlaşması fikrinin Batı'da en azından modernitenin geç bir evresine kadar ortada olmadığı"na⁶⁰ dikkat çekerken bizi bir hiyerarşi eleştirisinin imkanları üzerinde düşünmeye de çağırır. Bu türden bir düşünme çağrısı hiyerarşinin farklı biçimlerinin üzerinde yükseldiği bir zemin olarak özcülüğün ve tahakkümün de eleştirisi anlamına gelecektir kuşkusuz. Bu çalışmada da gösterilmek istendiği üzere tahakküm, hiyerarşi ve özcülük eleştirisi, ekofeminist hareketin tarihsel düzlemdeki inşası açısından da kritik bir önemi haiz olmuştur. Söz konusu inşa süreci özelinde zikredilen türden bir eleştirinin kalkış noktası işaret edilen kavramlar arasında bir tür kurucu ortak nokta olarak dualizm nosyonunun kapsamlı bir eleştirisini de zorunlu kılmıştır. Feminizmin ve ekolojik düşüncenin dualizm nosyonuna karşı geliştirdiği şüpheli bakış ekofeminizmin doğuşuna da imkan veren bir teorik kalkış noktasına işaret eder. Zihin ve beden, kültür ve doğa, eril ve dişil arasına çizilen derin sınırlar hem bir aşkınlık fikrinin meşrulaştırılmasına hem de bu meşrulaştırma girişimi paralelinde bir önem sıralaması yapmanın doğallığına vurgu yapmak isteyen araçsal bir akıl tasavvurundan izler taşır. Bu bağlamda dualizmin asli işlevlerinden biri herhangi bir ilişkiselliğe imkan vermeyen tek yönlü bir belirlenim fikrinin ebedileştirilmesidir. Bu işlevin de nihayetinde zihni bedene, kültürün doğaya, eril olanın dişil olana üstün ve öncelikli kılan bir dinamığa hizmet ettiği ve ekofeminizmin esasen bu dinamığa yönelik bir reddiye ile kendini varılmak istediği söylenebilir.

⁶⁰ André Gorz, *Ekolojinin Kızıl Hattı: Mülâtlar*, çev. N. Özyıldırım, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 41.

KAYNAKÇA

- Adams, Carol J. “Ekofeminizm ve Hayvan Yeme”, *Birikim*, sayı 57-58, Ocak-Şubat 1994, ss. 92-105.
- Aristoteles. *Politika*, çev. M. Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Berktaş, Fatmagül. “Ekofeminizm Ya Da Yüreğin İyimsizliği”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı 4, 1996, ss. 73-76.
- Biehl, Janet. *Rethinking Ecofeminist Politics*, South End Press, Boston, 1991.
- Bookchin, Murray. *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine*, çev. R. G. Ögdül, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Bookchin, Murray. *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, çev. B. Özyalçın, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Bookchin, Murray. *Modern Kriz*, çev. A. Yılmaz, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Bunnin, Nicholas & Yu, Jiyuan. “Dualism”, *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.
- Carlassare, Elizabeth. “Socialist and Cultural Ecofeminism: Allies in Resistance”, *Ethics and the Environment*, Vol. 5, No. 1, 2000, ss. 89-106.
- Chakraborty, Roma. “The Deep Ecology/Ecofeminism Debate: An Enquiry into Environmental Ethics”, *Journal of Indian Council of Philosophical Research*, vol. 32, no. 1, 2015, ss. 123-133.
- Coşkun, Seyit. “Çevre Sorununa Radikal Bir Çözüm Önerisi Olarak Eko-Anarşizm”, *Kayı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, sayı 15, Güz 2010, ss. 101-116.
- Cottingham, John. *Descartes Sözlüğü*, çev. B. Gözkan vd., Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Cuomo, Chris. “On Ecofeminist Philosophy”, *Ethics and the Environment*, Vol. 7, No. 2, 2002, ss. 1-11.
- Çelik, Mehmet Ali ve Ali Ekber Gülersoy. “Kaos Ortamında (Çağında) Mekân-İnsan Etkileşimine Bütüncül Bir Bakış: Ekolojik Toplum Paradigması”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı 22, Güz 2016, ss. 163-183.
- Çetin, Oya Beklân. “Ekofeminizm: Kadın Doğa İlişkisi ve Ataerkillik”, *Sosyoekonomi*, cilt 1, sayı 1, 2005, ss. 61-76.
- D’Eaubonne, Françoise. “What Could An Ecofeminist Society Be?”, *Ethics and the Environment*, vol. 4, no. 2, 1999, ss. 179-184.
- Descartes. *Aklımı İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Aramak İçin Metod Üzerine Konuşma*, çev. M. Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Descartes. *Ruhun İhtirasları*, çev. M. Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Dobson, Andrew. *Ekolojizm*, çev. C. Yücel, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016

- Donovan, Josephine. *Feminist Teori*, çev. A. Bora vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Foster, John Bellamy. *Marksist Ekoloji*, çev. B. Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.
- Gaard, Greta. "New Directions for Ecofeminism: Toward a More Feminist Ecocriticism", *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, vol. 17, no. 4, 2010, ss. 643-665.
- Garrard, Greg. *Ekoeleştirir: Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*, çev. E. Genç, Kolektif Kitap, İstanbul, 2016.
- Gebara, Ivone. "Ecofeminism: An Ethics of Life", *Ecofeminism and Globalization: Exploring Culture, Contest and Religion* (ed. H. Eaton & L. A. Lorentzen) içinde, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2003, ss. 163-176.
- Gorz, André. *Ekolojinin Kızıl Hattı: Mülatlar*, çev. N. Özyıldırım, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Gribbin, John. *Bilim Tarihi*, çev. B. Gönülşen, Alfa, İstanbul, 2014.
- Hall, Roland. "Dualism", *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy and Philosophers* (ed. J. O. Urmson) içinde, Hawthorn Books, Inc., New York, 1960.
- Kirk, Gwyn. "Ecofeminism and Environmental Justice: Bridges across Gender, Race, and Class", *Frontiers: A Journal of Women Studies*, Vol. 18, No. 2, 1997, ss. 2-20.
- Lacey, A. R. "Dualism", *A Dictionary of Philosophy* içinde, Routledge, London, 1996.
- Löwy, Michael. *Ekososyalizm: Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif*, çev. H. T. Abadan, Epos Yayınları, Ankara, 2014.
- Mautner, Thomas. "Dualism", *The Penguin Dictionary of Philosophy*, Penguin Books, London, 2005.
- Nhanenge, Jytte. *Ecofeminism: Towards Integrating The Concerns of Women, Poor People and Nature Into Development*, University Press of America, Lanham, 2011.
- Olgun, Hakan. "Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkil Tahakküm", *Yeşil ve Siyaset: Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar* (ed. O. İmga ve H. Olgun) içinde, Liberte Yayınları, Ankara, 2017, ss. 387-421.
- Plumwood, Val. *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, çev. B. Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- Salleh, Ariel. "Ecofeminism as Sociology", *Capitalism Nature Socialism*, vol. 14, no. 1, 2003, ss. 61-74.
- Sandilands, Catriona. *The Good-Natured Feminist: Ecofeminism and The Quest For Democracy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999.
- Scott, Joan W. *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, çev. A. T. Kılıç, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007.

“Ekofeminizm ve Dualizm Fikri”
Seçil Mine TÜRK

- Segal, Lynne. *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler*, çev. V. Ersoy, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Shiva, Vandana. *İnadına Canlı: Kadınlar, Ekoloji ve Hayatta Kalma*, çev. E. Ayhan, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Stephens, Anne. *Ecofeminism and Systems Thinking*, Routledge, New York, 2013.
- Sterba, James P. “On the Possibility of Grounding a Defense of Ecofeminist Philosophy”, *Ethics and the Environment*, Vol. 7, No. 2, 2002, ss. 27-38.
- Stone, Alison. *Feminist Felsefeye Giriş*, çev. Y. Cingöz ve B. Tanrısever, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Sturgeon, Noël. *Ecofeminist Natures: Race, Gender, Feminist Theory and Political Action*, Routledge, London, 2016.
- Tamkoç, Günseli. “Ekofeminizmin Amaçları”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı 4, 1996, ss. 77-84.
- Türk, H. Bahadır. “Murray Bookchin’in Siyasal Düşüncesinde Rousseau’nun İzleri”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı 22, Güz 2016, ss. 147-162.
- Wall, Derek. *Yeşil Politika*, çev. İ. U. Kelso, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Wallerstein, Immanuel. *Bilginin Belirsizlikleri*, çev. B. Alataş, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Warren, Karen J. *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective On What It Is and Why It Matters*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2000.
- Warren, Karen J. “Response to My Critics”, *Ethics and the Environment*, Vol. 7, No. 2, 2002, ss. 39-59.
- Watson, Richard A. “Dualism”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (ed. R. Audi) içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Westfall, Richard S. *Modern Bilimin Oluşumu*, çev. İ. H. Duru, Tübitak, Ankara, 2004.
- Wood, Ledger. “Dualism”, *Dictionary of Philosophy* (ed. D. D. Runes) içinde, Littlefield Adams Quality Paperback, Maryland, 1983.
- Wollstonecraft, Mary. *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*, çev. D. Hakyemez, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.